

Юридичні науки

УДК 341.1/.8

Асірян Сюзанна Рафіківна

*кандидат юридичних наук, асистент
асистент кафедри міжнародного права*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Асирян Сюзанна Рафиковна

*кандидат юридических наук, ассистент
ассистент кафедры международного права*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Asiryayn Syuzanna

*Candidate of Law Sciences, Assistant
Assistant of the Department of International law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Ткач Дарина Костянтинівна

студентка

Національного юридичного університет імені Ярослава Мудрого

Ткач Дарина Константиновна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Tkach Daryna

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

**БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ 1994 РОКУ: ЮРИДИЧНИЙ
АНАЛІЗ**

**БУДАПЕШТСКИЙ МЕМОРАНДУМ 1994 ГОДА: ЮРИДИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ**

BUDAPEST MEMORANDUM OF 1994: LEGAL ANALYSIS

Анотація. У статті досліджуються існуючі на сьогодні позиції щодо того, чи володіє досліджуваний акт ознакою юридичної обов'язковості. Вказано на недоліки Меморандуму. Встановлено, в чому проявляються наслідки невиконання положень Меморандуму. Проаналізовано значення для України приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Ключові слова: Будапештський меморандум, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, міжнародний договір, зобов'язання, гарантії, безпека.

Аннотация. В статье исследуются существующие на сегодня позиции относительно того, обладает ли исследуемый акт признаком юридической обязательности. Отмечаются недостатки Меморандума. Установлено, в чем проявляются последствия невыполнения положений Меморандума. Проанализировано значение для Украины присоединения к Договору о нераспространении ядерного оружия.

Ключевые слова: Будапештский меморандум, Договор о нераспространении ядерного оружия, международный договор, обязательства, гарантии, безопасность.

Summary. The article examines the existing positions as to whether the investigated act has a sign of legal obligation. The disadvantages of the Memorandum are noted. It has been established what the consequences of noncompliance with the provisions of the Memorandum are. Analyzed the importance for Ukraine of accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons.

Key words: Budapest Memorandum, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, international treaty, obligation, guarantees, safety.

Постановка проблеми. Актуальність даного питання пояснюється необхідністю проаналізувати значення гарантій, отриманих державою

внаслідок приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, на фоні подій, що відбуваються останніми роками в Україні. Анексія Кримського півострова, агресія на сході України закономірно приводять до висновку про декларативний характер положень Будапештського меморандуму. Аналізуючи значення для України передбачених Меморандумом гарантій, слід з'ясувати питання про перспективи розвитку нашої держави як суб'єкта міжнародного права у разі неприєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Важливим є питання щодо значення Будапештського меморандуму для світового співтовариства, оскільки проблеми ядерного роззброєння і забезпечення миру та безпеки людства безпосередньо пов'язані між собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо Будапештського меморандуму досліджували В. М. Стешенко, І. Лоссовський, О. Святун, В. Гусаров та інші. Проблеми, що стосуються досліджуваного акту, є предметом активного обговорення в засобах масової інформації.

Постановка завдання. Завданням даної статті є виявлення основних проблем практичної реалізації Будапештського меморандуму, а також визначення існуючих і потенційних наслідків невиконання положень цього акту.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР Україна мала третій у світі, після США та Росії, за розміром ядерний потенціал. Погоджуючись добровільно відмовитися від нього, Україна, в свою чергу, вимагала гарантій власної безпеки від «ядерних» країн [6]. Так, 5 грудня 1994р. Президент України Леонід Кучма підписав Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї або так званий Будапештський меморандум. Сторонами Будапештського меморандуму є Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії,

Сполучені Штати Америки та Україна. За цим договором Україна бере на себе зобов'язання з ліквідації всієї ядерної зброї, що знаходиться на її території, в свою чергу всі інші сторони підтверджують наступне: поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України; утримуватись від економічного тиску; домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї; не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю; проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань [1].

Події, що розгорнулися в Україні у 2014 р., засвідчили фактичну декларативність Будапештського меморандуму, адже він не передбачає жодних санкцій для ядерних держав, які порушують його приписи. Утім, усі держави-підписанти меморандуму, крім Російської Федерації, виконали покладені на них Меморандумом зобов'язання [7]. Слід зазначити, що Україна виконала свої зобов'язання щодо ядерного роззброєння. Так, перший ешелон із ядерними боєприпасами виїхав із України в березні 1994-го. Вивезення ядерної зброї тривало 27 місяців і незмінно з випередженням графіка. У ніч на 2 червня 1996 р. Україна стала державою, на території якої не залишилось ядерної зброї [8].

Як свідчать українські учасники переговорів з підготовки тексту Меморандуму, стратегія української делегації полягала в тому, щоб кінце-

вий текст був юридично-зобов'язальним. У результаті було досягнуто компромісного варіанта — міжнародно-правова домовленість, яка фіксує реальні політико-правові гарантії незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України та встановлює спеціальний механізм дипломатичного захисту в разі їх порушення. Про певну слабкість гарантій, наданих Україні ядерними державами, свідчить те, що в англomовному тексті Меморандуму було використано термін «security assurances» (безпекові запевнення), що є слабкішим за термін «security guarantees» (безпекові гарантії). Варто зауважити, що в російськомовному тексті Меморандуму, як і в україномовному, використовується термін «гарантии безопасности» [4, с. 24–25].

Останніми роками російські політики та навіть окремі науковці стверджують: оскільки Будапештський меморандум не ратифікувала жодна зі сторін-підписантів, документ «не пройшов процес надання йому юридичної сили через відповідні парламентські процедури», що надає Росії «реальну правову відмовку». Вона нібито не має відповідних зобов'язань, а сам Меморандум можна вважати юридично нікчемним [4, с. 25]. В. Рябченко, який брав участь у підготовці закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», зазначає, що в 1994 р. не йшла мова про ратифікацію Будапештського меморандуму країнами, які є його сторонами. Тоді переважало розуміння, що Меморандум є міжнародним договором, який зобов'язує країни-учасниці неухильно виконувати всі його положення [6].

В. М. Стешенко, аналізуючи зміст Будапештського меморандуму, підкреслює, що формулювання пунктів цього акту містять посилання як на міжнародно-правові договори універсального характеру, так і на норми «м'якого» права – Статут Організації Об'єднаних Націй, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Заключний акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. Оскільки зміст

формулювань включає міжнародно правові зобов'язання за іншими міжнародно-правовими актами, то й Меморандум має обов'язкову юридичну силу. Уточнення міжнародно-правового статусу Будапештського меморандуму було здійснено Секретаріатом ООН. Згідно з пунктом 1 статті 102 Статуту ООН, Секретаріат здійснює реєстрацію міжнародних договорів та міжнародних угод. У цьому зв'язку доречно також зазначити, що термінологічний апарат статті 102 Статуту ООН повністю узгоджується з відповідними термінами Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., адже саме через поняття «міжнародна угода» надається визначення поняття «міжнародний договір» у підпункті «а» пункту 1 статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. За зверненням України від 2 жовтня 2014 р. Секретаріат ООН зареєстрував Будапештський меморандум у статусі міжнародної угоди. Факт цієї реєстрації засвідчено відповідним Сертифікатом [5]. Переконливий аргумент щодо юридичної обов'язковості передбачених Меморандумом положень наводить І. Лоссовський: якщо Будапештський меморандум не є тим документом, що надає Україні гарантії безпеки, тобто є «юридично нікчемним», то це значило би, що Україна не є стороною Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як неядерна країна й має право на власну ядерну зброю [4, с. 28].

Враховуючи наведені вище аргументи, статтю 11 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., де вказано, що «згоду держави на обов'язковість для неї договору може бути виражено підписанням договору, обміном документами, затвердженням, приєднанням...», [2] а також вказівку у Будапештському меморандумі щодо початку чинності цього акту – «з моменту підписання, [1] вважаємо, що Будапештський меморандум слід розцінювати як міжнародно-правовий документ, що має зобов'язальний характер. Але Будапештський меморандум не містить жодних зобов'язань цих держав застосувати силу

задля захисту територіальної цілісності України, тому нашій державі не було надано практичних гарантій безпеки та, як наслідок, не створювався механізм їх застосування [7].

Недотримання положень Будапештського меморандуму завдає шкоди не тільки Україні, а й системі міжнародних відносин в цілому, оскільки така поведінка ставить під сумнів ефективність усього механізму ядерних гарантій [7]. Складний комплекс проблем нерозповсюдження ядерної зброї, а також очевидний провал, здавалося б, надійних міжнародних гарантій територіальної цілісності та непорушності кордонів України в обмін на добровільну відмову від ядерної зброї є серйозним дестабілізуючим фактором ерозії міжнародно-правових систем нерозповсюдження зброї масового знищення. Головним фактором, що спричиняє тенденції дестабілізації, є формування стійкої недовіри до міжнародних гарантій, які, зіштовхуючись на практиці зі зухвалою агресією та відвертим ігноруванням міжнародних норм і принципів, демонструють неефективність та безпорадність. Беручи участь у представницьких міжнародних форумах із проблем нерозповсюдження, офіційні представники України, фахівці, а також науковці повинні активніше наголошувати на такій небезпеці та її глобальних руйнівних наслідках [4].

Сам факт приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї оцінюється по-різному. Висловлюються думки про те, що прийняття рішення про відмову від ядерної зброї є помилкою. Прихильники такої позиції роблять акцент на тому, що ядерний статус є важливим компонентом національної безпеки. Україна відмовилась від нього, не отримавши чітких гарантій безпеки, які були б забезпечені механізмом їх реалізації [9]. З іншого боку, як зазначає А.М. Зленко, від відповіді на питання «бути чи не бути Україні ядерною державою» залежали національна безпека нашої держави та можливість зайняти місце

серед цивілізованих країн. Після проголошення незалежності на Україну здійснювався значний тиск, з яким неможливо було впоратися в силу того, що держава тільки починала боротьбу за міжнародне визнання. У той час держава потребувала допомоги, а збереження ядерного статусу породжувало загрозу виникнення вкрай несприятливих для України наслідків – аж до міжнародного бойкоту. Крім цього, без приєднання нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї навряд чи сьогодні ми могли б говорити про зміцнення міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї [3, с. 323–325, 330].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Відмова України від ядерного статусу супроводжується відсутністю реальних гарантій безпеки нашої держави. У той же час, питання щодо реалізації задекларованих в Будапештському меморандумі положень не є абсолютно безперспективним. Україна може наполягати на виконанні умов досліджуваного акту, оскільки, як ми довели, останній є юридично обов'язковим для країн-підписантів. Вирішення проблем практичної реалізації Будапештського меморандуму є важливим для всієї світової спільноти: наявність у держав впевненості у тому, що отримані в обмін на ядерний статус гарантії безпеки є непорушними, сприятиме зміцненню міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Крім цього, чітке дотримання державами своїх зобов'язань щодо ядерної зброї є умовою забезпечення миру і безпеки людства.

Література

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс]. – 1994. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]. – 1969. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
3. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен / А. М. Зленко. – Харьков: Фолио, 2004. – 559 с.
4. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І. Лоссовський. – Київ: Українська асоціація зовнішньої політики, 2015. – 124 с.
5. Стешенко В. М. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994 року / В. М. Стешенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – №6. – С. 251–254.
6. Владимир Рябцев: От норм Будапештского меморандума Россия отступила еще в 2003 году [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/nation/1366750-vladimir-ryabcev-ot-norm-budapeshtskogo-memoranduma-rossiya-otstupila-eshche-v-2003-godu>
7. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї / О. Святун, О. Святун // Віче. – 2014. – №20. – С. 15–20.
8. Оменялюк С. Політико-правові акти, що визначили без'ядерний статус України / Сергій Оменялюк // Віче. – 2010. – №9. – С. 12–15.
9. 15 років без'ядерного статусу: досвід та гарантії безпеки для України [Електронний ресурс]. – Фонд ім. Фрідріха Еберта: Представництво в Україні. – 2009. – Режим доступу: http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/15-years_preview-1.pdf